

3. Ikonteologi

Billedforbuddet.

Legenden vil vide, at den blodsottige kvinde (Mat. 9.20 - 22) boede i Caesarea Philippi. Uden for hendes hus stod en statue af en bedende kvinde, der strækker hænderne frem mod en anden statue - en mand der rækker hænderne frem mod hende. "Denne statue, sagde de, lignede Jesus." Sådan fortæller Euseb i sin kirkehistorie¹ - og det eksisterede til dagen i dag², "så vi så det med vore egne øjne". Og ikke nok med det, de så også billeder (Εικονας) af Hans apostle Peter og Paulus "malet i farver". Det falder ikke i Eusebs smag - men man kunne vel næppe vente sig andet af tidligere hedninge - slutter han. For eftertiden er det et klart belæg for, at billedlige fremstillinger

og ikoner var meget tidligt på færde i den unge kristne kirke. Så tidligt at den første ikon, der bærer navnet Kristusbilledet "ikke gjort med hænder" henføres til Kristus selv. Et aftryk på et håndklæde (Mandylion), som Jesus selv skulle have sendt til Kong Abgar af Edessa, der i tro og tillid havde rettet henvendelse til Kristus om hjælp. Sådan fortæller den østlige legende i forbindelse med et brev, som vi også kender fra Eusebs kirkehistorie: Rygtet om Jesus havde bredt sig til Edessa, og kong Abgar, der lider af spedalskhed skriver til Jesus og beder om hjælp. Jesus svarer tilbage, at han først må fuldende den gerning, han er sendt for at gøre. Når det er sket, bliver jeg "taget op til ham, som sendte mig. Når jeg er taget op, vil jeg sende en af mine disciple for at helbrede din lidelse og give liv til dig og dem, som er sammen med dig."³ Den senere legende har så udvidet forsendelsen med det nævnte billede på håndklædet. Dette billede kommer til at spille en stor rolle i Edessas historie og udgør samtidig den legendariske begyndelse til kristendommens udbredelse mod øst og syd - det, som senere bliver de syriske kirker og den Thomaskristne kirke i Sydindien.

Som allerede antydte var indstillingen til ikonerne ikke entydig inden for kirken. Mange var betænkelige og følte endda, at man slæbte et stykke hedenskab med ind i kirkens rum. Ikonmodstandernes hovedargument var først og fremmest det gammeltestamentlige billedforbud. Det er en klar linie i GT, at Gud høres. Han ses ikke.

"Da Herren talte til jer ud fra ilden, hørte I kun ordene, men nogen skikkelse så I ikke, kun en røst fornam I" - 4. Mosebog kap. 4, 12. I 2. Mosebog kap. 20. 4 slås det fat uden modifikationer:

Du må ikke gøre dig noget udskåret billede eller noget afbillede af det, som er oppe i himmelen eller nede på jorden eller i vandet under jorden.

Dette forbud følges op i Det nye Testamente, f. eks. i 1. Timoteusbrev kap. 6, vers 16:

"Han (Gud), den eneste der har udødelighed, som bor i et lys, ingen kan komme nær, som intet menneske har set, ej heller kan se ..."

.Kirken ved udmærket godt, at den treenige Gud "bor i et lys, ingen kan komme nær, som intet

¹ Kirkehistorien VII, XVIII, 2.

² Man regner med, at Euseb afsluttede sin kirkehistorie ca år 303 med bog VII . De sidste tre bøger er så kommet til hen ad vejen - som samtidshistorie.

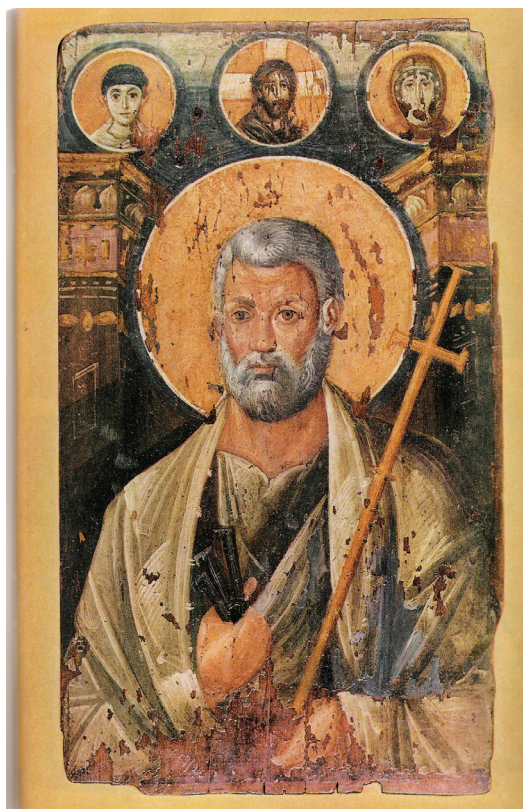
³ Kirkehistorien I, XIII, 10

menneske har set, ej heller kan se .." Sct. Johannes af Damaskus⁴ siger det ganske klart i sit forsvar for ikonerne:

"Jeg maler ikke et billede af den usynlige Gud, men jeg tegner et billede af Guds "kød". Guds søn, som er blevet synlig".⁵

Inkarnationen har løst det gamle spørgsmål om billedforbuddet Da Kristus blev menneske ændredes forudsætningerne afgørende. I Ham blev den usynlige Gud synlig og i Ham genoprettedes den sande forbindelse mellem Gud og alskabningen. Han er Guds væsens udtrykte billede (Hbr. 1, 3) - Ja, Ordet blev kød og tog bolig blandt os, og vi så hans herlighed, en herlighed, som den enbårne Søn har den fra Faderen." (Johs. 1, 1)

Kristus er Gud af Gud, lys af lys, men han kom til jorden og blev menneske, for vor frelses skyld steg ned fra Himlene og blev kød ved jomfru Maria og blev menneske .. det betyder, at vort menneskelige kød, vort menneskelige legeme, "det skabte" blev fundet værdigt til at bære den uskabte guddommelige realitet. I ham mødes og forenes Gud og menneske, himmel og jord, støv og ånd. Og personen Jesus, som vi har set kan naturligvis gengives i et billede.

Gennem det skabtes råmateriale - træ, farver og former - reproducerer ikonerne en realitet, som ikke kan klædes i ord - det eviges og Guds realitet - iklædt det skabte som bliver Guds klædedragt. Jordens elementer bliver bærere af den himmelske virkelighed.

I forsvaret for de hellige ikoner gik man så vidt, at den, som fornægter ikonerne dybest set fornægter inkarnationen og verden som Guds gode skabning (Världen som Ikon side 12)

De historiske tildragelser har ikke været nådige over for så skrøbelige ting som ikoner, men er gået hånd i hånd med den indre latente modstand mod billederne. Blot det faktum, at de er malet på træ forklarer, at billederne fra de første århundreder så godt som alle er forsvundne.

Vi skal til ørkenklostret St. Katharina på Sinai for at finde de ældst bevarede ikoner - som for eksempel denne ikon med apostlen St. Peter, der stammer fra 500-tallet. Klostret har ligget uden for alfarvej, har formået at opretholde et rimeligt forhold til

muslimerne og samtidig har det tørre ørkenklima været meget befordrende for bevaringen.

Kunsthistorikere mener, at det ægyptiske mumiemaleri er en af de vigtige rødder for ikonmaleriet. Og henviser til de tre medaljoner over apostlen. De forestiller disciplen Johannes, Kristus og jomfru Maria - ikke mindst billedet af Johannes leder umiddelbart tanken hen på

⁴ St. John of Damascus: On the Divine Images" - St. Vladimir's Seminary Press, 2000.

⁵ Nævnte bog: First Apology, side 16, afsnit 4.

mumiemaleriet. Måske gør selve ikonbilledet af St. Peter det samme. Ansigtstrækkene er individuelle, mere realistiske end normalt på senere ikoner, og følelserne kan på det nærmeste direkte aflæses på billedet - "Den tankefulde Peter" er han blevet kaldt.

Forklarelsen på bjerget - Mosaik over hovedalteret i Sinai klostret

Det er utroligt så stor overensstemmelse der er mellem de så tidlige ikoner og de senere. Det er ikke forskellene der falder i øjnene, men den forbavsende enhed, når man sammenligner dem.

Det siger sig selv, at mosaikkerne har været mere modstandsdygtige og har holdt sig bedre end ikonerne malet på træ, men også de fleste mosaikker fra den tid er gået til grunde under det vældige stormvejr, der fejede hen over den ortodokse verden i de mere end hundrede år, hvor ikonoklasmen - 725 til 842 - satte modstanden mod billederne i system og prøvede at afskaffe "billeddyrkelsen" og at vende op og ned på den ortodokse tro. Dertil kommer naturligvis også den muslimske invasion, der i løbet af kort tid inddrog området under muslimsk og dermed billedfjendsk herredømme. Også her lønner det sig at vende sig til St. Catharinaklostret på Sinai. Det lå så langt uden for alfar vej, at Byzants' lange arm ikke nåede så langt.

Dertil kommer, at klostret opnåede en modus vivendi med muslimerne, så klostret aldrig er blevet plyndret eller skændet. Man opbevarer et dokument med aftalen om beskyttelse af klostret truffet med ingen ringere end profeten selv.

En kort beskrivelse af klostrets historie og en række gode billeder findes på nedenstående netadresse⁶

Symbol eller ikon

Vi har nævnt mumieportrætterne som en af forudsætningerne for ikonmaleriet, - men der er alligevel en afgørende forskel i forståelsen på trods af den tekniske lighed. Mumieportrættet forsøger at strække det jordiske liv med ud over dødens grænse - over i evigheden. Ikonens hensigt går den helt modsatte vej, nemlig at lade evigheden række ind over det jordiske liv, at lade evighedens lys gennemskinne eller transfigurere dennesidigheden. Derfor bliver ikonen heller aldrig til et naturalistisk portræt, som mumieportrættet tilstræber det. Det er den samme naturalisme, man afstrejfer, når statuerne ganske stille forsvinder. Statuens tredimensionale fremtoning, dybdevirkningen og dens mange naturalistiske træk leder tanken væk fra ikonens egentlige opgave og hensigt.

Ser vi på katakombemalerierne, der hører til blandt de ældste eksempler på kristen kunst, møder vi den helt igennem symbolske fremstilling: Kristus i skikkelse af lammet, eller i skikkelse af fisken eller vintræet. De første kristne har haft en stærk fornemmelse af, at den åndelige virkelighed, som forkyndtes i Kristus, kun kunne meddeles indirekte, hemmeligt og i billedsprog. Jomfru Maria, derimod fremstilles som person og ligeledes en del af beretningerne fra bibelen: Noahs ark, Isaks ofring, bebudelsen, Lazarus' opvækkelse. Det er tydeligt, at det er Jesu person

⁶ <http://www.touregypt.net/Catherines.htm>

og forholdet mellem det menneskelige og guddommelige, man standser op over for og udtrykker skjult og symbolsk. En tydelig understregning af, at det netop er drøftelserne fra 4., 5. og 6. økumeniske kirkemøde, der fortsættes i drøftelserne af de hellige ikoner, som blev hovedtemaet på det syvende og sidste økumeniske koncil i 787.

Psalterhåndskrift, der viser to billedstormere - i gang med at overkalke en Kristusikon

Den monofysitiske vægtlægning på den guddommelige side af Jesus, der i ekstreme tilfælde truer med helt at opsluge den menneskelige side af ham, har været anført som en inspiration til bekæmpelsen af Kristusikonerne, da man var helt enige om, at treenigheden ikke kunne afbilledes. Da der ingen tvivl er om det nære forhold mellem inkarnationen og ikonerne, vil en så ensidig opfattelse give anledning til skepsis over for ikonerne - og til spørgsmål om, hvad det egentlig er man maler på ikonen, den menneskelige natur eller den guddommelige. Det er den sammenblanding af naturene, som Kalchedonsynoden lægger afgørende bag sig. Bedre er det ikke, når talen bliver om Nestorianerne. Hos dem er det tydeligt, at det kun er den menneskelige natur, der kan være tale om. Men også en sådan formulering støder an mod Kalchedons forbud mod adskillelsen af de to naturer i Kristus. Det understreges også stærkt i ikonodulernes formulering:

Vi maler hverken den guddommelige eller den menneskelige natur i Kristus - men ham, som er blevet synlig, den levende person - Kristus - Gud inkarneret, som vandrede på jord.

Heller ikke den skjulte, symbolske fremstilling, vi mødte i katakombernes tidlige kristne kunst er længere en brugbar løsning. Længe før havde man gjort op med forholdet mellem de symbolske billeder og den rigtige ikonografiske fremstilling i menneskelig skikkelse.. "Du skal ikke male et lam som billede på Kristus, men ham selv." - sådan siges det i afgørelse nr. 82 fra Trulliosynoden, der blev afholdt i kejserpaladset i Konstantinopel allerede i 692. Symbolet er en skygge, en slags forbillede på "nåden og sandheden", der blev åbenbaret i Kristus⁷. Der henvises til ikoner, hvor forløberen Johannes peger på et billede af lammet og siger "Se, det Guds lam", - en skygge af den Kristus, der ved inkarnationen tog bolig midt iblandt os "fuld af nåde og sandhed". For at det fuldkomne må tegnes og skildres for alles øjne - bestemmer vi, at lammets skikkelse i menneskelig form for fremtiden skal fremstilles i billeder, i stedet for det gamle lam.⁸

Ikonoklasme

De fleste af de præcise argumenter for ikondyrkelsen, der er anført ovenfor, kan føres tilbage til Den hellige Johannes af Damaskus, der levede 675 til ca. 749) og er altså af ret sen dato i forhold til den ældre diskussion angående hellige billeder, - men det er denne løbende diskussion, der spidser til og formuleres i den periode, som vi giver overskriften Den ikonoklastiske periode. Det var kejser Leo III (717 - 741), der indledte en direkte forfølgelse af ikoner og ikondyrkere. Vil man have et præcist årstal må udgangspunktet være det kejserlige dekret i 730, der kan betragtes som startskuddet til de kommende mere end 100 års direkte bekæmpelse og den fysiske ødelæggelse af ikonerne i kirken og i den enkelte kristnes private hjem.

⁷ <http://www.fordham.edu/halsall/basis/trullo.html>

⁸ Vi møder nøjagtig den samme tankegang i Den danske Salmebog, hvor Grundtvig nr. 458, vers 2 skriver: "Sagen følger nu på skygge, Herren selv vil hos os bygge, har sit lys i natten tændt."

Ikonerne var meget hurtigt blevet utrolig populære og udbredte i store dele af den ortodokse befolkning, - men også misbrugt og knyttet sammen med alskens overtro. Man har eksempler på, at ikoner har stået fadder ved barnedåb og at præster har skrabt en smule maling af dem og blandet det i vinen i alterkalken. Disse misbrug har givet dannet baggrunden, da kejseren og bag ham det efterhånden stærkt voksende billedfjendske parti indledede massakren på ikonerne, men mange andre forhold har spillet ind og det diskuteres den dag i dag, hvad der var den egentlige baggrund for ikonoklasmen

Afgudsdyrkelse.

Ikonoklasterne hævdede, at ærbødigheden over for ikonerne var en form for afgudsdyrkelse, en måde hvorpå man dyrkede skabelsen frem for skaberen. Igen skal vi citere Sct. Johannes af Damaskus og hans klare formuleringer til forsvar for ærefrygten for ikonerne:

“det er ikke stoffet, vi ærer, men skaberen af stoffet, som for vor frelse steg ned fra Himlene og blev kød.”

Det er den evige, himmelske virkelighed, som vi svagt skuer gennem ikonen, og som vi ærer. Det er grunden til, at man kan kalde ikonen et vindue - ikke til en ny virkelighed - men til den hele virkelighed.

Muslimernes stærke fremtrængen i området og deres fanatiske hævde af billedforbuddet har nok haft en stærk indflydelse. Man har ment, at Leo havde den opfattelse, at det var billederne, der var den vigtigste hindring for et godt forhold mellem muslimer og kristne. Måske har han endda ment, at en afskaffelse af de kristne billeder kunne være medvirkende til at omvende muslimerne til den kristne tro.

Kejser Leos edikt fra 725 karakteriserede som sagt ikonerne som afgudsbilleder og en kompakt og landsomfattende billedstorm tog sin begyndelse. Man begyndte allerede 726 med nedrivningen af en kristusstatue over Bronzeporten ind til kejserpaladset. Figuren erstattedes af et kors (uden kristusfigur) og kejseren skal have udtalt, at han foretrak et symbolsk billede frem for et billede, der hverken kunne ånde eller tale.⁹ Måske kan en sådan udtalelse opfattes som et svar på bestemmelserne på Trullosynoden.

Korset alene, men ikke krucifikset blev i praksis det eneste “symbol”, som ikonmodstanderne kunne anerkende. Man hævdede den opfattelse, at et billede for at være et reelt billede måtte have samme natur som sit forlæg, sit urbillede. Derfor var det eneste reelle billede af Kristus det hellige sakramente, nadverens vin og brød. Theodor Studiten argumenterede på følgende måde: ”Et billede og dets original har forskellig natur men kan have en vis lighed. I samme grad som billedet ligner originalen, i samme grad kan originalen æres gennem billedet. Et billede er en relativ foreteelse, det er altid billedet af nogen. Den ærefrygt, der vises billedet gælder derfor aldrig billedet i sig selv, men den som er afbilledet. Nadverelementerne, brødet og vinen er i følge Theodor Studiten overhovedet ikke noget billede, men Kristi virkelige kød og blod.”¹⁰

De soldater, der udførte arbejdet, blev angrebet af rasende kvinder og dræbt. Selv blev de dødsdømt og henrettet, hvorved begge parter fra den første begyndelse fik sine martyrer.

Mange blev senere martyrer under forfølgelsen - ikke mindst blandt munkene, der var

⁹ Se på foregående side referatet fra Trullosynoden

¹⁰ Citeret efter Per Petterson: “Ikoner - en introduktion” (Forlaget Liber, Stockholm, 1984) - side 72.

ortodoksiens faste støtter. Man har sammenlignet forfølgelserne under Leo III's søn med forfølgelserne under Diokletian. Det var også ham, der søgte at legitimere kampen mod ikonerne gennem et koncil, der blev afholdt i 754 med deltagelse af ikke færre end 338 biskopper, der vedtog, at enhver der malede eller ejede en ikon skulle miste sit embede, hvis det var en præst. En lægmand eller en munk skulle ekskommunikeres - og derefter skulle de overlades til de verdslige myndigheder. Mange ikondyrkere flygtede til Italien. Visse kilder vil vide op mod 50.000 - i alt fald kan man konstatere et virkeligt løft i kirkeudsmykningen i Rom, der under den ikonoklastiske periode producerede flere kunstværker end nogensinde både før og efter.

Perioden deles sært nok i to afdelinger af det syvende økumeniske koncil, der netop gjorde op med billedstormen, definerede ikonernes rolle teologisk og indsatte dem i deres rettigheder i den ortodokse liturgi og fromhedslivet. Leos barnebarn, der bar navnet Leo IV, døde 780 og hans hustru Irene, der nu bliver medregent for sin mindreårige søn Constantine, benytter interregnet til at sammenkalde det syvende økumeniske koncil, der samles i Nicæa 787 og ikke færre end 350 biskopper og en lang række munke deltog.

Her blev i korte og klare vendinger redegjort for kirkens opfattelse af ikonerne:

“Vi forordner med fuldstændig nøjagtighed og omhu, at - på lige fod med den ære, der ydes billedet af det livgivende kors - skal også de ærede og hellige billeder, enten de nu er malede eller lavet af mosaik eller andet passende materiale, skal udstilles i Guds hellige kirker, på de hellige kar og de liturgiske klæder, på vægge og paneler, i huse og ved offentlige veje. Det er billeder af Herren, Gud og Frelser, Jesus Kristus og af den hellige uplettede Jomfru, Gudføderneske, og af de højtærede engle og af enhver helgenagtig, hellig mand.

Jo oftere de ses i figurativ kunst, jo mere er de som ser dem draget mod at erindre og længes efter dem, der er deres modeller og til at yde disse billeder hilsen og respektfuld ærbødighed. Det er bestemt ikke den fulde tilbedelse (latria), som i overensstemmelse med vores tro kun ydes den guddommelige natur, men ligner den, der ydes billedet af det ærede og livgivende kors og også til de hellige evangeliebøger og andre hellige kultgenstande.”¹¹

Som et yderligere argument tog ikonmodstanderne udgangspunkt i Kristi to naturer: Den guddommelige natur kan ikke være begrænset til tid og rum, - altså må det, man fremstiller enten være hans menneskelige natur alene, eller denne natur sammenblandet med den guddommelige. Dette strider mod dogmet: De to naturer kan ikke skilles ad og de er ikke sammenblandede. Det er først og fremmest Theodor Studiten (759 - 826), der gendriver disse argumenter ved at fastslå, at det hverken er Kristi guddommelige eller Kristi menneskelige natur, ikonen fremstiller, - men *personen* Jesus Kristus.

Mennesket som en ikon.

Mennesket selv er skabt som en ikon - et levende billede af den levende Gud. Tænk på ordene fra skabelsesberetningen i 1. Mosebog:

“Lad os gøre mennesker i vort billede - så de ligner os”

Her bruges selve ordet “ikon” i den græske tekst. Det er menneskets høje bestemmelse at være en

¹¹ <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/NICAIA2.htm>

levende ikon af den levende Gud. I hans billede, til at ligne ham. Men billedet blev svagt og falmede væk gennem syndefaldet.

Derfor blev Kristus kød, derfor blev han menneske og vor broder. Han er det sande menneske, bærer Guds billede uplettet i sig som det har været Guds drøm siden skabelsens morgen.

"Kristus er Guds herligheds afglans og hans væsens udtrykte billede" - som Hebræerbrevets forfatter udtrykker sammenhængen

Han kom til jorden for at "restaurere", for at genskabe mennesket som en ikon af den levende Gud - for at genoprette Guds billedet i mennesket.

Men læg vel mærke til, at det gammeltestamentlige udtryk er dobbelt: I Hans billede og til Hans lignelse. Det første udtryk er statisk det sidste dynamisk - forudsætter vækst og udvikling. Denne vækst hænger sammen med det, der i en dansk sammenhæng kunne kaldes Helliggørelse, og i en ortodoks kontekst Guddommeliggørelse, Theosis.

Ligheden med det guddommelige er et mål, som menneskelivet må stræbe efter mere og mere at opnå. Menneskelivets mål og mening er efterhånden at opnå denne lighed med Gud.

Sagt med lidt jævner dagligdags ord betyder det, at Kristus mere og mere får plads og råderum i et menneskes hjerte

Kristus og ham alene.

Indtil nu har vi kun talt om Kristus - og det rimeligt og nødvendigt. Kristus og ham alene er nemlig ikke blot grundledet for, men også indholdet af enhver ikon - også når det ikke er Kristus, der er ikonens motiv - men Kristi vidner, kirkens helgener, fordi ikonen i det tilfælde symbolsk reproducerer det billede, som ethvert menneske er skabt og genskabt i - mennesket i Guds lignelse.

Ikke et idealiseret menneske - men mennesket i dets konkrete virkelighed, - men gjort transparent indefra.

Vi kan tage det russiske ord for helgen - prepodobnik. Det betyder: En, som ligner. Ligner hvem? Ligner Kristus. Et menneske, hvor Kristi sind mere og mere har fortrængt dette menneskes eget sind. Sådan som Sct. Paulus skriver i sit andet brev til Korinterne:

"Og alle vi, som med utildækket ansigt skuer Herrens herlighed i et spejl, forvandles til det samme billede, fra herlighed til herlighed, eftersom det kommer fra Åndens herre". (2. Kor. 3, 18).
